

ספר יובל

מוגש לכבוד

הרב ד"ר שמעון פדרבוש

על-ידי ועד היובל במלאות ארבעים שנה
ליצירתו הספרותית-מחזקרית ומנהיגות צבורית

בעריכת

הרב י. ל. הכהן מימון

הוצאת מוסד הרב קוק · ירושלים תשכ"א

בין און ופלא

(גלגולים של מדרש שמות)

מאת

דב סדן

לזכר העבודה בבית פדרבושים
בלבוב, רחוב ברנשטיין 9

א

בבוא המשורר ש. שלום לכנס, כינוס-בכורה, את שיריו, ראה לקרוא שם ספרו:
"פלא גמע" (תל-אביב, תרצ"ד), על שום שירו הכלול בו, ושכך כותרתו ולשון-
פתיחתו:

פֶּלֶא גִּמַּע לְבִי, לְבִי גִּמַּע הַפֶּלֶא

יוֹם אֶל יוֹם יִשָּׂא, לַיִל עַל לַיִל לֹא יֵלֵא —

ונראה השם וענינו כדרך דימוי מודרני ועו, שכן אם נחזור על המקראות
נמצא לו לפלא בצירופו לפעלים שענינם עשייה ועצה והודייה וזכירה וידיעה
וירידה, אך לא נמצאנו בצירופו לפעלים שענינם גמיאה וקירובה, שכן גמיאה לא
תפול במקרא אלא במים ובארץ, ובלשון חכמים גמיאה כמותה כגמיעה, והובאה
כצמד בצמדים אחרים כגון: גראינין-גרעינין, אוממות-עוממות, מאמציין-מעמציין
(שבת עו, ע"א ע"ב) ותפול במוחש במיני שתייה וקירבה (שורפה חיה=גומעה)
ובמושאל בקריאת מקראות חפוזה, אך כבר העירותי (במאמרי: אורי קדומים, "דבר"
כ"ו שבט תש"ט), כי בין המשורר חזה בין מזלו חזה, הרי כיוון לציור, שכבר היה
לעולמים, ואפשר גם הוא היה בימיו על דרך דימוי מודרני ועו. הכוונה לרבנו
האי גאון הכותב בפיוטו (מהדורת יצחק וורפל, סי' כא):

וְאֵהִי הִמָּה נִדְמָה קְמִסְתָּמָא וְכִצְמָא גִּמָּא פְּלִיָּאָה

ולענין צירופו של משורר-דורנו: לב=גמיעה=פלא, ראה דוד שמעוני באידיליה
שלו: מצבה (כנסת, תרצ"ו):

עֵינֵי לְקָרִים הַזֹּרְחִים וְלִבִּי גִּמַּע חֲלִיפֹת

נְגַה הַנְּשָׁמָה הַפֶּלֶאִי מִן־הַר מַעֲיֵנֵי מְאָרְחֵי

אבל אם לענין פלא, הרי ש. שלום נעזר בו על דרך שימוש בולט ביותר,

[רסו]

כשקרא פואימה שלו, שיצאה גם כספר לעצמו: „און בן פלא“ (תל-אביב, ת”ש) ואף הוא נקרא על שום לשון פתיחתו:

הַדְּבָרִים שֶׁרָשַׁמְתִּי אָנִי, אִוֵּן בֶּן פְּלֵא,
צוֹפֵה עַל מַגְדֵּל, לֵיַד הַנְּקָוָר,
בְּקֶצַע עֵינַי מִחֲשָׁבִים וְלֹא תֵּלֵא
לְשֹׁמֵר עַל שְׂדֵמוֹת־יִשְׂרָאֵל מִמְּגוֹר.

עינינו הרואות קו־החיבור שבין השיר בספרו קודם ובין השיר בספרו עתה, לפחות בקטנה אחת, שכאן וכאן כאותה חריזה (פלא — ילא; פלא — תלא), וקטנה כגדולה דמיה. אך קטנה שהיא גדולה ממש, הוא עצם שימוש בשם און בן פלא כשם-דבר לבן-הדור ומשוררו על תעודתו בו; והרי זה מעשה דרוש, בשם המקרא הנודע: „און בן פלת“ על דרך שינוי מועט שמקורו מקור.

ב

וכבר דנתי בקצרה בדרך השינוי הזה ואֶפְנִיּוּ במאמרי: בצבוצי-שחוק (על המשמרי, ל' שבט תשי"ז), אך על שום עושר-גלגוליו הוא טעון הרחבה ותשלום. ובכן, מקורו, כנודע, בפרשת קרח: „ויקה קרח בן יצהר בן קהת בן לוי ודתן ואבירם בני אליאב ואון בן פלת בני ראובן“ (במדבר טו, א), וכאותו שם מובא גם בדברי-הימים לשבט יהודה: „ובני יונתן פלת וזוא אלה היו בני ירחמיאל (א, ב, ג), אבל כתובים אחרים ילמדוני, כי יסודו של פלת הוא פלא, וכן „בני ראובן חנוך משפחת החנוכי לפלוא משפחת הפלאי“ (במדבר כו, ה), „ובני פלוא אליאב“ (שם, שם, ח), וקודם לכך: „ובני ראובן חנוך ופלוא וחצרון וכרמי“ (בראשית מו, ט), ובדומה לכך: „בני ראובן בכור ישראל חנוך ופלוא חצרון וכרמי אלה משפחות ראובן“ (שמות ו, ד). ודאי, כל אלה שטר-היתר הם למשורר לדרוש: און בן פלת = און בן פלא, כשם שגם חז"ל, שפירשו הכרתי והפלתי כענין אורים ותומים, דרשו כמי שדבריהם כורתים ומפליאים, אך עיקרו של בית-האחיזה הוא בדרשתם במסכת סנהדרין (קט, ב): „און שישב באנינות פלת שנעשו לו פלאות בן ראובן בן שראה והבין; אמר רב: און בן פלת אשתו הצילתה, אמרה ליה: מאי נפקא לך מינה, אי מר רבה — אנת תלמידא, ואי מר רבה — אנת תלמידא, א"ל מאי אעביד, הואי בעצה ואישתבעי לי בהדיהו; אמרה ליה: ידענא דכולה כנישתא קדישתא גינהו, דכתיב: כי כל העדה כולם קדושים, אמרה ליה: טוב דאנא מצילנא לך, אשקיתיה חמרא וארויתיה ואגניתיה גואי, אותבה על בבא וסתרתי למזיה, כל דאתא חזיה — הדר, אדהכי והכי אבלעו להו; אתתיה דקרח אמרה ליה: חזי מאי קעביד משה, איהו הוה מלכא, לאחיה שוויה כהנא רבא, לבני אחוהי שוינתו סגני דכהנא, אי אתיה תרומה, אמר: תיהוי לכהן, אי אתו מעשר דשקילתו אתון, אמר: הבו חד מי' לכהן ועוד דגייז ליה למזייכו ומיטלל לכו, כי כופתא עינא יהב במזייכו, אמר לה: הא איהו נמי קא עביד, מארה ליה: כיון דכולהו רבותא ידיה, אמר: איהו נמי תמות נפשי עם פלשתים ועוד דקאמר: לכו עבדיתו תכלתא, אי סלקא דעתך תכלתא חשיבא אפיק גלימא דתכלתא וכסינהו לכולהו מתיבתך

היינו דכתיב: חכמות נשים בנתה ביתה זו אשתו של און בן פלת ואולת בידה תהרסנה זו אשתו של קורח".

לפנינו דרוש כפול, הדרוש האחד על דרך מדרש-שמות בענין און בן פלת, הבא לבאר קושיה, על שום מה לא נזכר בכלל מקריבי קטורת ובליעתם, שנאמר: "וישלח משה לקרוא לדתן ולאבירם בני אליאב — — והקרבתם לפני ד' איש מחתתו חמשים ומאתים מחתות — — העלו מסביב למשכן קרח דתן ואבירם — — ויעלו מעל משכן קרח דתן ואבירם — — ואש יצאה מאת ד' ותאכל את החמשים ומאתים איש מקריבי הקטרת" (במדבר טז), וניתרצה הקושיה במה שניצל מפורענותם; הדרוש האחר על דרך מדרש כתוב הבא לבאר אופן הצלתו של און בידי אשתו, כשם שהוא בא לבאר אופן אבדנו של קורח בידי אשתו, והכתוב הוא דבר החכם מכל אדם (משלי יד, א).

לענין הדרוש הראשון, עצם ההצלה, דין להביא לשון הרמב"ן: "ויתכן שהיו דתן ואבירם נשיאי עדה חשובים מאון בן פלת ואם היו מתרצים אליו היה און הולך אחרי עצתם, על כן לא שלח אליו והנה לא בא ולא היה עמהם ולא היה עם עדת קורח, כי הלך מלפניו כשהלכו להם דתן ואבירם, כאשר נתווכח עם קורח, ולא הושב שם, שכבר חזר בו בעצת אשתו שהצילתו כמאמר רבותינו. כי הנה הכתוב לא הזכירו שנבלע עם דתן ואבירם והוא לא היה בתוך העדה הנועדים על ד' במקריבי הקטורת כי היו חמשים ומאתים מלבד ארבעה הנזכרים תחילה". וראוי להעיר, כי אף שענין ההצלה ודרכו הובא בגמרא, הרי נתפשט בעם לפי פירוש הרמב"ן ויעיד על כך לשון צאנה וראנה: "דער רמב"ן פרעגט איין קשיא: ווארום האט משה ניט לאזן רופן און בן פלת, דער וואר און איר חבר, דר תירוץ איז: דער און וואר אהיים גקומן, דא האט אים זיין ווייב אב גרעט, ער זאל ניט קריגן; דא איז ער אין דר היים גבליבן מיט זיין גזונד [צ"ל: גזונד], דש מאכד דש גוטי ווייב מיט איר גוטי עצה, אונ אויך וואר דר און גיט קומן צו דר פויאר פאנך, ואילו לענין הדרוש האחרון, אופן ההצלה, הרי מעשה האשה, המצילה בחכמתה את בעלה מפורענות, מצוי בדבר-סיפור למימיהם עד ימינו, אך דין שנעיין, כיצד עשה המדרש את אשת און חברה לאחיותיה שלפניה ושל אחריה בקורות-הימים ואגדתם.

ג

וראשית-עיון דקדוק בדרך הדרוש והאגדה שלפנינו — על פיהם נדרש און לא כפשוטו אם און=כוח וביחוד כוח גברא (וצירוף בכורי וראשית-אוני נופל במקרא בראובן זקנו של און) אם און=און=רשע¹, אלא כדרך אנינות שהיא לשון אבל, ואותה אנינות נופלת בו, ולא עוד המדרש מרחיבה על כל חיו, כלשון מדרש תנחומא: "ואון בן פלת למה נקרא שמו און שכל ימיו באנינות היה", ופלת נדרש, ברוח הכתובים, כפלא או כלשון מדרש תנחומא: "שנעשו לו

1 וכך מפרש, למשל, ר' שלמה בן-גבירול בכתבו: "אמרו למוכיחי — ומני יחשו / כי שמעה אוני דבר בן פלת" (חיים שירמן: השירה העברית בספרד ובפרובאנס, כ"א, עמ' 188, והוא מעיר שם: "דברי חטא שכן שמו של בן פלת היה און").

נפלאות" ובעלת הנפלאות אשתו. לאמור, כמין חלוקה פונקציונאלית של השם — שמו שלו עצמו מרמז עליו, ואילו שם-אביו מרמז עליה, ואם אנו מבינים רמזה שלה, שהרי באמת הפליאה לעשות, אנו מתקשים להבין רמזו שלו, כי מה לו אנינות, וביחוד שלא כהגדרתה המצויה, כלומר אבל ששעתו מוגבלת ביותר, אלא כאבל הנמשך כל ימות-החיים, וביותר שהפירוש כשל עץ יוסף: "מתאבל על שהיה עמהם תחילה בעצה" אינו מוכרע לא מן הכתוב ולא מדרשו, וכל עצמו אינו יוצא מכלל סברה. ואם לסברה, הרי ניתן להאחו בנוסחה המצויה של מדרש תנחומא הנותן את הכתוב בפי און ולא בפי אשתו: "אמר לה, ידענא דכולא כנישתא קדישא דכתיב כל העדה כולם קדושים", באופן שהשימוש בכתוב, שהוא-הוא סיסמת המחלוקת של עדת קורח, הוא מגופו של הויכוח שבינו לבינה, ובו הוא סותר טענתה, שהרי תביעתם של החולקים לכהונתם של כל בני העדה, ומעשה הקטורת יוכיח. וסברה גוררת סברה, שלא בלבד הפלא אלא גם האנינות נדרשת באשה, וסתירת שערותיה סימנה (ובמדרש רבה היא מצרפת לה גם את בתם "והוה יתבא היא וברתה וסתר' למוייה"), ללמדך שהעמידה פנים של מתאבלת על בעלה שנפטר לעולמו, ובבוא אנשי קורח לקרוא לו אף הכהונה, שהם טוענים לה, מעקבתם. אלא שהסברה האחת והאחרת משענתה באות אחת השמוטה בנוסח המצוי של מדרש תנחומא, ואינה שמוטה בשארי הנוסחאות.²

ד

והמדרש שלפנינו רישומו ניכר עד דורות אחרונים, ונביא שתיים דוגמאות — אחת דרך כובד-ראש, ואחת דרך קלות-ראש, העולה גם היא כובד-ראש. דוגמה ראשונה — המחזה הקטן של ר' שמואל דוד לוצאטו ששמו "און בן פלת" ושנכלל בספר שיריו "כגור נעים". המחזה פותח בצפית אשתו לשובו, ובהופיעו הוא מלחש לעצמו: "צוארנו עד אן משה נתן תחת עולך", וכשהיא שואלת לפשר לחשו, הוא פוטר בתשובה, כי ביקר את אחיהם דתן החולה, אך היא אינה מניחתו לרמותה ואומרת, כי דתן אינו חולה ונתן ידו למרוד במשה. עתה הוא מגלה לכרחו קצה-סודו והיא מגיבה על משה ומוכירו מפלאותיו; וכשהוא מוסיף על-מה משה משתרר עליהם, היא מזהירתו, כדרך האזהרה של המדרש, שכך ניסוחה עתה:

וּלְמַעַן מִי תִצְעַק, וּלְמִי רִיבוֹתָ ?

הֵאֵם לָךְ וּלְיָרְעָה ?

הַכְּבוֹד אֶל אִישׁ זָר וּלְךָ הַטָּרַח :

וּלְמִי אָתָּה יָגַעַ ? לְכְבוֹד לָרַח.

מִה יִסְפְּנָה רִיבְךָ ?

וּכְאֻנְלִתְךָ מִי רָאָה אֻנְלִתָּ ?

2 ועל ראייה גדולה לסתור השערתי העירני ידידי פרופ' א. א. אורבך, שכן בדקדוקי סופרים חסרות שתי המלים: אמרה ליה שלפני המלים: ידענא דכולא כנישתא וכו', ונמצאה האמירה כאמירתה שלה ובהעלם אחד.

יִמְשַׁל מִשָּׁה, או יִמְשַׁל קֶרֶח בָּנו
 לְנֶצַח לא תִּהְיֶה בַק און בֶּן פְּלֵת.
 אִישׁ בְּר־פְּנִים לֹא יִנְע
 לְגוֹל קְבוּד מִבֶּן גִּילו,
 אוֹלָם אִישׁ פְּתִי וּמְשַׁע
 אִישׁ מִתְעַבֵּר עַל רִיב לֹא-לו.

לשמע דבריה הוא מזכירה, כי אינה אלא אשה ולא נולדה אלא לשרתו, ומזרזה לערוך את השולחן ולמווג יין והיא עושה כמצותו, אולם באמצע-הסעודה, כשהוא מסלסל בשיר-היין, נשמע רעש ובאים מגידי-השמועה (לפי תפקידם במחזה כמין כורוס של הטרגדיה היוונית), והם שואלים זה את זה, מי מהם יגיד לה לאלמנה, כי מת בעלה; אחד מהם נוטל עליו תפקיד זה ומודיעה; אולם היא קוראת אותם כי יסורו לאוהל והיא מראה להם את בעלה ישן; ובראותם אותו שיכור, הם מעוררים אותו להודיעו אחרית רעיו ושואלים אותו, מי הצילו והוא משיבם, כי אשתו הצילתו שהשכירתו ונרדם לחיים. ועתה נשמע את תמצית משמעו של המחזה, כשהוא כלול בכעין פתגם ארוך קצת:

לוֹקֵחַ אֵשֶׁת עֶשֶׂר
 לוֹקֵחַ אֵשׁ אוֹכֵלֶת;
 יִגִּיל יוֹמָם וְלַיִל
 לוֹקֵחַ אֵשֶׁת חָיִל — —
 בְּחֻקָּהּ לֹא בְעֶשֶׂר
 תָּקוּם סִפָּה נוֹפֵלֶת,
 אֶשְׁרֵיךְ אִישׁ-הָאֶשֶׁר
 בַּעַל אֵשָׁה מִשְׁפֵּלֶת.

ראינו, כי שד"ל נעזר באגדת חז"ל דרך כמה וכמה השמטות ועיקרן השמטת סתירת-השער והישיבה בפתח, והוסיף כמה וכמה הוספות ועיקרן ענין מגידי השמועה, שמתוך שהם באים לאחר בליעת קורח ועדתו כל הסיטואציה משתנית, שהאשה עצמה מזמינתם לבוא לאוהל. הוא גם מרמז על ההבדל שבין אשת קורח ואשת און, שהראשונה כמותה כבעלה, כדבר חז"ל, עשירים; והאחרונה נגדרת ברוח האידיאל של ההשכלה — אשת-חיל משכלת.

דוגמה אחרונה — מעשה בח. נ. ביאליק, שבא לחתונתו של דוד ברגלסון ודרש בו דרשה בענין און בן פלת. מעשה זה נתפרסם בעל-פה ובכתב בכמה גירסאות, והרי גירסה שנדפסה זה מקרוב, במאמרו של ח. אר. כוס של ברכה ותוכחה ("הפועל הצעיר", ט"ו טבת תשי"ח) וכך לשונו: "נתבקש ביאליק על ידי

המסובים לשאת ברכתו על הכוס. תחילה היסס המשורר, אך חזקה עליו הפצרת כל הנאספים, עד שלבסוף נעתר לבקשת הקהל. — פתח ביאליק ואמר: — רבותי, בפרשת השבוע אנו קוראים על מחלוקת קורח ועדתו וכל אשר עלתה להם בסופם. והנה יש כאן ענין שחכמינו ז"ל נתנו עליו את דעתם. בראשית הפרשה נמנו שמות האנשים החטאים, והם קורח בן יצהר בן קהת בן לוי, ודתן ואבירם בני אליאב, ואון בן פלת בני ראובן. אחרי כן, במקום שמסופר בו על סופם («ותפתח הארץ את פיה ותבלע אותם» — וירדו הם וכל אשר להם חיים שאולה, ותכס עליהם הארץ ויאבדו מתוך הקהל») — נזכרים רק שמותיהם של קורח ודתן ואבירם, אשר נספו «בכל חטאתם», ואילו שמו של און בן פלת חסר ואיננו. ומקשיין העולם: למה לא נזכר יותר שמו של און בן פלת — וכיצד ניצל הוא מן השריפה? על זה יש תשובה בתלמוד ובמדרש: «און בן פלת — אשתו הצילתו». היא שדיברה על לב בעלה לבל יוסיף ללכת עם קורח ועדתו, וביום שבאו בו על ענשם, ישבה על פתח האהל, סתרה שערותיה, וכל מי שבא נאלץ לפנות משם, ובינתיים נבלעו קורח ועדתו. — כאן הפסיק ביאליק, שאף רוח קימצא, ובאולם עמדה דריכות גדולה. כעבור רגע קט פנה המשורר אל הכלה והמשיך ברוב רגש: — ציפה, ציפה, דוד שלך סופר מחונן הוא מלא און... רב כוחו ביצירה ועתידי גדול נשקף לו. אולם, לדאבוני, רואה אני בזמן האחרון כי נתפס לקורח ועדתו... הללו הולכים בתוהו-לא־דרך ומרה תהיה אחריתם. זאת, ציפה, עשי כמעשה אשתו של און בן פלת. כאשר יבואו בני החבורה ההיא לקרוא לו שיצטרף לדרכם ולמעשיהם — עמדי בפתח ביתכם ואל תניחי לו ללכת עמהם. או־או תצילי את דוד שלך מתעייה ואבדון, ולא — ירד, חלילה, שאולה יחד עם כל עדת האנשים החטאים האלה».

מהיות סיפור־מעשה זה קבלה־שבעל־פה, ראוי ללקוט כל הנוסחאות, שאפשר קו שנחסר בנוסחה אחת יבוא על מילואו בנוסחה אחרת, אך לעניננו דיינו בעצם ציונה של האקטואליזציה שבשימוש המדרש, שיוצא מלפניו דבר־תוכחה שכמותו כדבר נבואה³.

3 וממה שמעתי ניתן לשער, כי היו באותה דרשה גם סממני־שחוק אחרים, כגון שדרש ענין שמו של החתן על דרך חלוקת החברות ברגלס-און, ואת שמה של הכלה ציפה [ברגיל קיצור ציפורה, צפורה] על דרך דרוש בלשון המקרא: ערוך השולחן צפה הצפית וחרוש בלשון חז"ל ציפה באצטגנינות וכלל הנכון אלה וכאלה, נופך שהוסיפו משלהם המספרים וביותר המספרים מפי המספרים. ואגב, לענין מדרש־השמות ראה מעשה שמביא ש"י עגנון (בסיפורו: גילית המת, כרך אלו ואלו, תש"ב, עמ' עב) והוא במי שנתן, «עינו באשה והיה מטפל במנעליו ביותר כדי להעלות חנו בעיניה. אותה אשה ציפה היתה, בתו של השמש. אבל היא משכה חוטמה ממנו ולא צפתה בו, כאילו מנעליו משהיים בעטרן ולא בשמן זית זך. כנגדה אחות גדולה היתה לה פרצי ליבה שמה, והיא שנתנה לבה עליו והוא משך עיניו ממנה. זו לא נקראת ציפה על שציפה לשאתה וזו לא נקראת פרצי ליבה על שום שפרץ פרץ בלבה, אלא זו וזו על שם זקנותיהן נקראו, זו על שם אם אמה, וזו על שם אם אביה, ולמה אני מזכיר זקנותיהן, כדי להוציא מלבם של טועים, שאם שומעים שם שיש בו מן הענין אומרים ענין בדוי הוא». והיא רמיזה דקה למדרש השמות הנדרשים לא על שלעבר אלא על שלעתיד לבוא.

ה

ונחזור עתה לראשית-דברינו — הוא דרכו של ש. שלום, שעשה שמו של און בן פלת, כדרך און בן פלא, שם-דבר⁴, ונעיר כי הוא חוזר על שימוש בשתיים דרכים. דרך אחת שהוא כמבקש לפצות את אות התי"ו השמוטה בבת-מוצאה אות דלית, בבואו לתאר (בשירו: צהרים) את האדם ביצירותו ומעמיד סמיכות:

וְאַחַר הָיָה אֹן-פֶּלֶד

וְאַחַז בָּהּ כְּאַחַז מְלֹא הַחֶשֶׁק

הדרך האחרת כשהוא מפריד את הסמיכות לשני שמות עצם נפרדים בשינוי סדרם (בשירו: יום הגשמה):

שְׂרָתִי תֵהוּם וְרָקִיעַ, אֵלִם וְתַמְהוֹן

שְׂרָתִי כְסוּפִים

פֶּלֶא וְאֹן

שְׂרָתִי קוֹמְמִיּוֹת יִשְׂרָאֵל.

כדי להשלים שימושיו נראה בו דוגמה של שימוש על דרך חריזה פנימית (בשירו: עורי נפשי):

הֲיִי אַתָּה מֵה שְׂאֵתָּ הַלֵּד פֶּלֶא זְנֵה אֵשׁ וְרִנְנָה

ואם לסכם דרך-שימוש, תהא בידנו שלשלת כזאת: פלת-פלד-חלד-פלא⁵. אבל לאור סיכום זה, חובה היא לנו לציין, כי קדמו לו ששימשו בדרכים שונות בשם הזה ודרושו, וראשונה יסע משורר, מאחרוני משוררי העברים באשכנז, נתן נטע גוטמן הלוי, בשירו המתאר רגשות אשת השונמית, בהקיץ בנה משנת-המות, אשר החיה אלישע הנביא («נטע שעשועים», ברסלוי, 1851, חוב' ב', עמ' 65):

וְעֵתָהּ בֶן פֶּלֶא אֲשֶׁר הִפְכָתָּ קְגִילָה

מִסְפָּדְנוּ יָרָא [יָרָא] ד' וְהָיָה עִמּוֹ תָמִים

לאמור, הוא בונה את צירופו על דרך: און בן פלת — און בן פלא — [און] בן פלא, וכך נצמח לו אח-יריב לצירופי-המקרא: בן מות, בן הכות, וכדומה. אולם

4 ונמשכו לו אתרים, וראה א. מרתאן בשירו: זהב הרממה («הדואר», יג תמוז, תשט"ז): «מה זרמת אדירים בדממתך חתומה / מה און בן פלא עצור במבעה ? / הבה נא אבוא אל רחמך כבקדמת היצירה / טרם התרוססה הקשת לצבעיה שבעה».

5 ובהיפוך-הסדר ראה לוי בן-אמיתי («אהליהבה» תשי"ט, עמ' יד):

מְגַדֵּל וְכֵת. אֵישׁ הַלֵּד

צְפוּר וְנֶשֶׂא וְדַבָּרָה

לְקֶשֶׁת-חַרְשׁ, פֶּלֶא-חַלֵּד.

הַקּוֹשֵׁשׁוּ פְּחַבְנָה.

כנגד שמיטת תיבת און, וקיום תיבת בן, אתה מוצא שמיטת תיבת בן וקיום תיבת און, ועולה סמיכות כפי שהיא מצויה במחזה של יעקב כהן: שלמה ושולמית (עלילה א', תמונה א').

ואולם הפקר פקח הפלך עיני

ופניו צוחקים, כמו צוחקים,

כמו שבו לתים חדשים,

אכן און - פלאים טמון בגו זה לשיש.

ובדומה לכך דוד שמעוני (בשירו: ילדי העברים, שירים, תש"ט, כרך ב', עמ' שפה):

ועם הקלב משד סלעי און

נקו און - פלאים לעמד בגאון

בפני כל נחשול וסופת-אבדון.

הסמיכות הזאת אינה מקיימת את משקלו של המקרא, אבל מקיימת את סדר מליו, בשמיטת מלת האמצע, בהיפך לשאול טשרניחובסקי, המשנה את סדר המלים של המקרא, אך מקיים את משקלו מתוך חילופה של מלת האמצע ("בן") בבדומה לה ("של"), לאמור:

דרך תמנתה קרחת מאצל צרעה אל העמק,

כרם מכאן ומכאן אצל השקע מלבין,

ש לך כפיר אריות ועוד עצמותיו לא נתקו,

עצם תפארת בצד עצם פלא של און.

אזון מלים תבחן תצוד את שלשלת הצירופים: און בן פלת-און בן פלא-פלא בן און-פלא של און, כשם שתצוד חולית משנה: [און בן] פלת-פלה-שלד [כפיר אריות]. וסימן לשלשלת זאת נמצא בשירו: בו במעדר, לאמור:

ובנתיות עולמים ללא כמש

יעל ורענו בפודה לבלי חק

בתריצים נפלסמו באון

אל העמיד הממשמש ובא -

בו במעדר!

והרי השלמת שלשלת צירופים: און בן פלת-און בן פלס - פלס בן און-נפלסמו באון. ולא עוד כדרך שאנו מוצאים חילופי פלת-פלס אנו מוצאים 6 וזכרני כי דוד באדר פירסם ב"הארץ" סיפור על דרך האקטואליזציה של מעשה קורח ופירש וחזר ופירש בשם און בן פלס, ולא כונס במחברתו "ציוני דור".

חילופי פלד-פלד וראה בשירו: קיר-הפלא אשר בוורמיזוא, לאמור:

יש יבֵּלֵק אור וְטֵס פְּסִיס
עַל פְּנֵי סוּחֶרֶה וְחַד חֲנִית
עַל זֶרְזֵן אִין וְפֶלֶד.

מתוך סביביה (סוחרה, חנית, גרון) מסתבר כממילא פלד במשמע חרב, כדרך
כמה לשונות, שהחרב קרויה על מתכתה Stahl, stal וכדומה⁷. אולם בדוגמת
און ופלד חזר, על דרך השינוי, לסדר התיבות במקרא. וחזרה שלימה יותר אתה
מוצא בשירו: הפסל שנאמר בו:

זֶה פֶּלֶא יָוֵן, פְּנֵי הַתּוֹפֵס בְּאֵיגִיס
בִּיפֵי לֵלֵא כְּלֶה לְחַיֵּי עוֹלָם
חַי גּוֹף הַשֵּׁן וּבְחִיל אֵין צְרוּף לוֹ
מִתוֹף הַרְמוּנִיָּה וּבְאֵב פְּרִיחָתוֹ.
שֶׁל פַּח גְּבֵר אֵל
עַל פְּנֵיו נִגַּה בְּאוֹן-פֶּלֶאִים
וְהַנִּיתוֹ הַנִּית חֲדוֹת-עַד וְחֶסֶד-עוֹלָם — —

ועל דרך און-פלאים הוא בונה סמיכות שינוי את אחת, כדרך חילופי
למנ"ר, והוא בשירו: שירים לאילאיל (X):

וּבְאֵשְׁרֵי בְרָנְעִים
אֵת קֶלֶךְ שְׁלִי
בְּמִשׁוּבָה וְסַעַר
אִין פְּרֶאִים.

7 וכן יאמר בשירו (Capo verde): „דמות פלד נגוד עיר דמשק / הוזהירו מי אור מימין“,
ובתוספת ביאור בשירו אחר (לעולים בהרי יהודה): החורשים בשפלה, בעמק, /
המשלחים מעיינות בגיא! / הוי, שקדו, הוסיפו העמיקו — / אם עוד לא נתקלתם
עד-כה / בפלד מאד עתיק, אם לא / הזכרתם בו חרב יהודה, / היא חרב בר כוכבא.
הלא? וראה בשירו: ברוך אדוני, לאמור:

בְּרוּךְ אֲדוֹנָי אֱלֹהִים הַמְבַרְךְ
אֲשֶׁר יֵצֵר עוֹלָמוֹ וּבְרָא אוֹתוֹ קֶף — —
וּבְאֵשֶׁר עֲשָׂהוּ נֶעְרַץ נֵאִין
מְגוּשׁ שֶׁל-בּוֹלֵת מִפֶּלֶד קְחֵל-גּוֹן.

[רעד]

ראינו לש. טשרניחובסקי וליעקב כהן משמשים בסמיכות: און-פלאים, וכשם שהראשון הטיל בה שינוי כדי סמיכות און פראים, כך האחרון הטיל בה שינוי כדי קירובה, וכן יאמר בשירו (בלב יער, כתביו, כרך א', עמ' כ'): :

ושלֹת אל סָבִיב לִי. אַךְ לְרַגְעִים
תְּבַלַע אֶת הַדְּמָמָה תְּרוֹעַת-פְּלָאִים,
קוֹל מְצַהֲלוֹת-חֶמֶד בְּנַפְי-רוֹן,
וְחֶסֶץ מוֹר לְרַגְזוֹ אֶת הַדְּמָמָה
גַּם בִּי נוֹלֵד, וּמְקוֹר הַנְּשָׁמָה
נוֹבֵעַ נְגוּן-פְּרָא עֲבִיר-אוֹן.

עינינו הרואות כי השעשוע בצירופנו הרחיב על דרך השלשלת: פלאים-רוך פרא-און, וממנה יתד לסעיפישעשוע, המצויים גם בשירתו גם בשירת אחרים. בשירתו — ראה בשירו אחד (בנות שחף, שם, עמ' קצא):

מְרַחֵק שְׂאוֹן-פְּלָאִי בָּא בְּחֵלוֹם
שְׂאוֹנָה שֶׁל עִיר בְּצַהֲרֵי יוֹם

וכן בשירו אחר (חתימה, שם, רלא):

לְבִי לְמַרְחָב, לְמַרְחָב הַעֲדִיר וְגֵאוֹן-פְּרָא צוֹקִיו

בשירת אחרים — ראה יעקב פּיכמן בשירו: שיר חנה (תו שין ו"ו, תש"ו, עמ' 25):

הָאֵם יָדַע הַלֵּב בְּרוֹן
דָּמוֹ קָרְבוֹ מִמְּאֹנֵי פְּלָא
בְּשׂוֹא גְּלִי נְעוּרָיו.

וכדוגמה פיקאנטית חילופים על דרך חריזה כפולה, גם לתיבת און גם לתיבת פלת, וכן דוד רוקח בשירו: שקע הליל בסבכים, לאמור:

רוֹן פְּלֵד בְּעֶצְמוֹתֵי, רוֹן פְּלֵד בְּעֶצְמוֹתֵי יַקְצָב
אַלֵּי קָרְב יַעוּד — לְהַתְמוּדוֹת עוֹלְמוֹת יַקְרָא.

ולפי הקונטסטט הכוונה לשיר-חרב. אך לא בלבד מעשה מלחמה אלא גם מעשה שלום עולה לפני השימוש בצירופנו וראה דוגמה מורכבה מעט והיא בשירו של שמואל שתל: מזמור שיר ליום העצמאות, שכך סיומו:

אַרְצֵי כְּנָן עַל יְרֵדָנִים
לֶן יָם כְּחֹל
וְאוֹן מִבְּנִים כְּפֶלֶד —
שָׁבַק בְּחֹשׁוֹל הַנְּדוּנִים
וְעַל תְּהוֹם
עִנְבֵל-שְׁלוֹם
חֹרְזוֹ צְלִילֵי הַפְּלֵא.

תיבת הסיום: הפלא מגלה מקור השורה החוזרת לה, על דרך אסונאנס:
"ואון מיבנים כפלד", והוא שינוי מענין של צירוף המקרא, שהתיבה הראשונה
בלבד ("און") מקויימת כלשון המקרא, ושתי התיבות שלאחריה חל בהן שינוי,
התיבה האחרונה כשינוי שכבר ראינו: פלת—פלד, תיבת האמצע כשינוי חד ביותר:
בן-מיבנים; אבל גם השינוי הזה יש לו בית אב: אל תקרי בניך אלא בוניך.
חשון תשכ"א